

KISS BARNABÁS

Az alaphötelezettségek alkotmányi szabályozásának alakulása az Európai Unió közép-kelet-európai államaiban

1. Bevezető

A témaválasztást döntően két szempont határozta meg. Először is ezzel a tanulmánnyal kíván tisztelni a szerző azelőtt a kiváló munkásság előtt, amelyet Tóth Károly fejtett ki a volt *szocialista országok alkotmányainak feldolgozása és publikálása* területén az 1980-as évek elejétől kezdődően. E tárgykörben legutóbb 1997-ben jelent meg 12 rendszerváltó kelet-európai ország alkotmányát bemutató kötete.

A jogok és köteleességek vizsgálatára a régió uniós tagállamainak alkotmányaiban pedig az irányította a figyelmet, hogy az új magyar Alaptörvény ezen a területen is jelentős változást hozott a korábbi alkotmányhoz képest. E munka arra tesz kísérletet hogy röviden felvázolja azt a modellváltást, amit Közép-Kelet Európa hajtott végre az alkotmányos kötelezettségek újrafogalmazása területén a 90'-es évek elején, és bemutassa az azóta bekövetkezett esetleges változásokat napjainkig. Mindezeket megelőzően azonban indokoltnak látszik az egyén – állam – társadalom (közösség) viszonyának alakulását rendszerbe állítani az alkotmányozás és alkotmányjog szabályozási tárgyainak fejlődése tükrében.

2. A jogok és kötelezettségek viszonyának módozatai az alkotmányok és az alkotmányjog szabályozási tárgyainak alakulása menetében

Az alkotmányjog és ezzel együtt az alkotmányjog szabályozási tárgyainak többféle meghatározása vált ismertté az elmúlt bő két évszázad során. Az eltérések gyakran csak abból erednek, hogy a szerzők más-más terminológiát használnak, de az eltérő terminológiák azonban sok esetben azonos vagy egymást legalábbis részben átfedő tartalmat fejeznek ki. Kovács István erre három példát említett.¹

Az egyik – időben a legkorábbi –, definíció az alkotmányjogot, mint az államhatalom (közhatalom) gyakorlásának jogi alaptrendjét meghatározó jogszabályok összességéként fogja fel. Ez az ún. jogdogmatikai megközelítés.

A másik ún. politikatudományi fogalom abból indul ki, hogy az alkotmányjog szabályai a politikai hatalom gyakorlásának jogi alaptrendjét rögzítik. Ennek központi eleme az államszervezetre épülő államhatalom vagy közhatalom,

¹ KOVÁCS ISTVÁN: *Magyar alkotmányjog I.* JATE Kiadó, Szeged, 1990. 45. p.

de ezen túlmenően magában foglalja az államhatalom gyakorlását befolyásoló nem állami, társadalmi szervezeteket is.

A harmadik, legkomplexebb meghatározás értelmében, az alkotmányjog ma már magában foglalja az egész közösség, társadalom életének jogi alaprendjét meghatározó legfontosabb szabályokat.

E definíciók jogosságát az alkotmányfejlődés adott szakaszának jellemzői, az alkotmányok szabályozási tárgyainak alakulása támasztják alá. Témánk – a jogok és kötelességek viszonyának alakulása – szempontjából az alkotmányok és az alkotmányjog fejlődésének két időszakát célszerű elhatárolni egymástól.

A XVIII. század végétől kezdődően, az alkotmányfejlődés első, polgári liberális korszakában az alaptörvények lényegében egyetlen nagy szabályozási tárgykört állítottak szabályaik központjába, nevezetesen a szuverenitást, a legfelsőbb hatalom gyakorlásában résztvevő központi állami szervek felépítését és a hatalomban való részesedésüket. Ezek az ún. államszervezeti alkotmányok döntően az egyén és az állam (államhatalom, közhatalom) viszonyára koncentráltak. Az emberi és polgári jogok csak a XIX. század első évtizedeit követően váltak az alkotmányjog önálló szabályozási tárgyává. Ezek a jogok ezt követően jellemzően ún. állampolgári jogokként kerültek egyre részletesebben alkotmányi rögzítésre. Az alapjogok ma már a modern alkotmányok meghatározó jelentőségű szabályozási területévé lettek.

Közismertnek tekinthető az álláspont, amely szerint általánosságban véve a polgári forradalmak időszakában alakultak ki azok a társadalmi viszonyok, ahol a polgárság számára létkérdéssé vált olyan állam- és jogrendszer kialakítása, amely a feudalizmus nyílt jogi egyenlőtlensége helyett, a személyükkel és vagyonukkal szabadon rendelkező, és ebben az értelemben egyenjogú és szabad állampolgárookra épül. Az a természetjogi felfogás, hogy az embereknek vannak veleszületett elidegeníthetetlen jogai, és azok mindenkit megilletnek, a XVIII. század végén került jogi dokumentumokban (deklarációkban) kifejezésre.

A kor eszméjének megfelelően, az emberi illetve polgári jogok célja elsősorban az volt, hogy az állami beavatkozástól védje meg az ember cselekvési szabadságát. Az ekkor megfogalmazott, ún. első generációs jogok – mindenek előtt –, tehát a szűkebb értelemben vett szabadságok egyértelműen az állam korlátozását célozták.

Az alkotmányok és az alkotmányjog fejlődésének ebben az első korszakában a jogok és kötelességek viszonyát illetően, meglátásunk szerint – az előzőekben vázoltak szellemében – az alkotmányi szabályokban jellemzően két megoldás született.

a.) A legáltalánosabbnak a jogok elsőbbségét hirdető nézetek látszottak érvényesülni a kötelezettségekkel szemben. A korszak polgári liberális felfogásához „hű” szabályozási módnak az tekinthető, ha ezen alaptörvények a polgári (állampolgári) kötelezettségekről vagy nem is szóltak,

- vagy csak szigorúan az állammal szemben teljesítendő, és ezáltal jogilag kikényszeríthető kötelességeket nevesítettek.
- b.) Az előzőekhez képest kivételt képeznek azok a közjogi felfogások, amelyek az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítésének elsőbbségét hirdették a jogok érvényesíthetőségének mintegy a feltételeként.

Lényegében ezt az álláspontot képviselte Magyarországon a Kiegyezést követő korszak közjogának számos jeles képviselője a II. világháborúig. A magyar helyzet „specialitása” az is, hogy írott alkotmány hiányában a kötelezettségek egzakt alaptörvényi szabályozásáról nálunk nem beszélhetünk. Szemléltetésképpen idézzük – időrendben – néhány szerző idevágó gondolatait.

Concha Győző 1895-ben megjelent „Politika” című munkájában az egyéni alapjogokat tulajdonképpen az állam „adományaként” fogta fel, azokat az állam szuverenitásának önkorlátozásából vezette le. „A szuverenitás önkorlátozása tehát annak meghatározása, mit akar az állam maga valósítani, és mit bíz a társadalom önerejével működő egyénre, mit tekint a magáénak, mit az egyénének.”² A vallás és a nemzeti szempontok („nemzeti érzet”) kapcsán pedig külön kifejtette, hogy ezeken a területeken az államérdek a meghatározó, tehát teljes szabadság (egyenjogúság) nem érvényesülhet.

Nagy Ernő a Budapesten 1914-ben kiadott utolsó közjogi (államjogi) munkájában nem rejtette véka alá azon nézetét, hogy a polgár viszonya az államhoz elsősorban kötelességekből áll. „Az állampolgárság elsősorban alárendeltségi viszony, ebből következnek az állampolgárok kötelezettségei. ... Állam a polgárnak külön közjogai nélkül mindig létezett, de kötelességek nélkül nem gondolható.”³ (Kiemelés: K.B.)

Polner Ödön, a magyar közjogi dogmatizmus egyik legjelesebb képviselője tagadta a demokratikus szabadságjogok alanyi jogi jellegét. Ezeken a területeken, az ún. politikai jogok körében a társadalmi érdekeknek, végső soron tehát a kötelezettségeknek kell dominálnia.⁴ Dühödt ellensége volt az általános választójognak is. Véleménye szerint a választás nem jog gyakorlása, a választójog pedig nem joga az embereknek, nem alanyi jogosítvány. A választásra való képesség az ún. választó hatóság. Abból indult ki általánosságban, hogy az ember joga az állami élet következménye, arról csak államban, csak állami intézkedés alapján lehet beszélni.⁵

² CONCHA GYŐZŐ: *Politika I. köt. Alkotmánytan. Budapest, 1895. 306. p.*

³ NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga (államjog), Hetedik átdolgozott kiadás, Budapest, 1914. 107. p.*

⁴ KISS BARNABÁS: *A jog egyenlősége – az egyenlőség joga. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2006. 79. p.*

⁵ KISS BARNABÁS: *Polner Ödön a közjogi dogmatika kiválósága In.: Tudományos előadókülés Polner Ödön egyetemi tanárrá történt kinevezésének 85. évfordulójára. Szerk.: Kiss Barnabás, Szeged, 2008. 13. p.*

Az alkotmányok és az alkotmányjog kifejlődésének általunk másodiknak nevezett, ma is élő korszakában az alkotmányi szabályozás már átfogja az egyént, az állam és a különböző közösségek, az egész társadalom komplex viszonyrendszerét.

Ma már általánosan elfogadottnak tekinthető az a megállapítás, hogy az alkotmány nem egyszerűen egy jogszabály, a törvények törvénye, hanem egy értékrendszer hordozója is. Az alaptörvényekben kifejeződésre jutó értékek alapja azok emberképe, vagyis hogy milyen állást foglalnak el az egyénről, annak társadalmi beágyazottságáról, az egyén és a közhatalom, az egyén és a társadalom kapcsolatáról, jogaik és kötelezettségeik kölcsönös viszonyáról. Herbert Küpper például a szereplők egymáshoz való viszonya alapján három lehetséges értelmezést alakított ki, bár kiemelte, hogy ezek a valóságban egyes rendszerben léteznek.⁶

Az „individualizmus” központjában az egyén áll, az egyén szabadsága elsőbbséget élvez az együttélésből adódó kötelezettségekkel szemben. A „kollektívizmus” az ősztársadalom, a köz érdekét hangsúlyozza az egyénnel szemben. Az „állampaternalista” felfogás lényegét pedig a szerző abban foglalta össze, miszerint az állam az egyén (a polgár) gyámjaként lép fel, aki mindenkinél jobban tudja mi a jó az egyénnek. Ő határozza meg mind az egyéni mind a közjó lényegét, és azt rákényszeríti a polgárokra.

Úgy tűnik, hogy ezek az értelmezések és megközelítések többé-kevésbé jól alkalmazható témánk szempontjából is a közép-kelet európai alkotmányok II. világháború utáni fejlődésének a jellemzésére.

3. A jogok és kötelezettségek viszonya ideológiájának és alkotmányi szabályozásának alakulása Kelet-Európában a rendszerváltást megelőzően

Az állampolgári köteleességek jellegét és közös jellemzőit illetően a szocializmus egész időszakára vonatkozóan néhány általánosnak minősíthető megállapítás tehető. Ezekre a jegyekre azért tartjuk célszerűnek röviden kitérni, mivel meglátásunk szerint – részben megelőlegezve a „tanulságokat” – ezek a jellemzők több esetben „túléltek” a rendszerváltást Kelet- és Közép Európában

A szocialista szerzők is egyetértettek abban, hogy a kötelezettségek rögzítése elsődlegesen abból a szükségszerűségből vezethető le, hogy az ember, mint a közösség tagja nem csak jogokkal rendelkezik, hanem köteles alávetni magát valamilyen szinten társai akaratának, érdekeinek. E kérdésben is a szabadság és a rend, a szabadság és a különböző szintű közösségekért vállalt felelősség

⁶ HERBERT KÜPPER: *Paternalista kollektívizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai. Közjogi Szemle. 2012. 3. sz. 8–11. p.*

örök dilemmája fogalmazódik meg az emberiség számára. Ily módon tehát az alkotmányok nem pusztán az állammal szembeni, hanem a társadalom iránti kötelezettségeket is nevesítik.

Abban is egységes volt a korabeli irodalom, hogy a kötelezettségek szabályozásának rendszerét jogi és nem-jogi, erkölcsi elemek egyaránt átszövik. Szabó Imre szerint például az alkotmányok állampolgári kötelezettségekre vonatkozó részeiben három elem kapcsolódott egymásba, illetőleg rakódott egymásra. Az embernek a társadalom illetve embertársai iránti kötelezése; másodsor az állam iránti kötelezése (haza védelme, adózás); és végül azok a jogilag alig megragadható, erkölcsi kötelezettségek, amelyek az embert terhelik mind embertársaival, mind a társadalommal szemben.⁷

A szocialista alkotmányokat természetüknél fogva a kollektívizmus szelleme, a közösségi, osztálytársadalmi érdek dominanciája jellemezte. Az érdekek hierarchiája (egyéni – csoport – társadalmi érdek) az egész korszak meghatározó ideológiája volt.

Az állam- illetve alkotmányjogászok azt is kiemelték általában, hogy nem minden, a társadalom élete szempontjából jelentős állampolgári köteletség nyer az alkotmány szintjén szabályozást. A kötelezettségeket csak akkor kell alaptörvényi szintre emelni, ha a teljesítésüknek valóban megvannak az általános társadalmi, gazdasági és politikai feltételei.

Ami a jogok és kötelezettségek viszonyát illeti, a szocializmus időszakában megítélésünk szerint legalább két korszak ideológiáját, és ezzel párhuzamosan alkotmányi szabályozásának tipikus jegyeit célszerű elhatárolni egymástól.

A népi demokratikus alkotmányfejlődés első, korai periódusában – kb. a 60-as évek elejéig – az uralkodó felfogás a jogok és kötelezettségek egymást feltételező egységét, abszolút egyensúlyát, szigorú korrelációját hirdette. Az állampolgári alapjogokról és kötelezettségekről 1965-ben megjelent első átfogó magyar műben, az állampolgári kötelezettségekről szóló tanulmányában Toldi Ferenc hirdette ezt az álláspontot.⁸ „Az állampolgári alapkötelezettségek a szocialista állam viszonyai között az alkotmányban szabályozott állampolgári jogokkal egységet alkotnak. A kötelezettségek teljesítése feltétele az állampolgári jogok realizálásának, a jogok élvezetének, a jogok pedig egyben eszközei a kötelezettségek minél megfelelőbb teljesítésének.”⁹ Ezt az egységet a szerző a „szocialista tudat” formálásának különösen fontos eszközének tekintette. Az alapköteles-

⁷ SZABÓ IMRE: *Állampolgári kötelezettségek*. In. *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*. Főszerkesztő: Szabó Imre. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 370. p.

⁸ TOLDI FERENC: *Állampolgári alapkötelezettségek a szocialista alkotmányokban*. In. *Az állampolgárok alapjogai és kötelezettségei*. Szerk.: Halász József, Kovács István, Szabó Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 525–555. p.

⁹ TOLDI FERENC 1965, 528. p.

ségek jelentőségét abban látta, hogy azok megvalósítása nélkül a „szocialista állam fennállása, célja és fejlődése lenne veszélyeztetve. ... E kötelességek teljesítése ily módon általános, objektív érdek, az állam élete és a szocialista társadalom jövője szempontjából mellőzhetetlen igény.”¹⁰

A korai szocialista alkotmányokba foglalt alapkötelességek katalógusának részletes bemutatása nélkül ehelyütt csak a tipikusnak és általánosnak tekinthető kötelezettségekre hívjuk fel a figyelmet. Az OSZFSZK 1918. évi alkotmányában elsőként rögzített általános munkakötelezettséget – szovjet hatásra – lényegében valamennyi szocialista alaptörvény felvette katalógusába. Emellett legjellemzőbb kötelességek a „szocialista tulajdon védelme”, a „törvényesség megtartása”, a haza védelme, a tankötelezettség, és a „munkafegyelem megtartása” voltak.

Az 1970-es éveket követően, az alkotmányfejlődés népi demokratikus útjának második szakaszában a kötelességek katalógusa ugyan nem változott jelentősen, de az azokról való gondolkodásban jelentős átalakulás ment végbe. Szabó Imre az 1980-ban megjelent Állam- és Jogtudományi Enciklopédiában már kritikával illette azt a felfogást, amely szoros kapcsolatot, direkt korrelációt hirdetett az alapvető jogok és kötelességek viszonyában.¹¹ Az ugyanis abból indul ki „mintha egyfajta egyensúlyi állapot állana fenn a jogok és kötelességek között, mintha a jogoknak okvetlenül kötelességek felelnének meg.” Ez tehát azt jelentené, hogy kapok valamit (ezek a jogok), és ezért tartozom valamivel (ezek a kötelességek). Szabó álláspontja szerint az állampolgári kötelességek kérdése külön, sui generis kérdés. A szoros korreláció azt jelentené, hogy nem élvezhetik az alapvető jogokat azok, akik nem teljesítik állampolgári kötelességeiket. (Ha valaki nem teljesíti pl. katonai kötelességét, bizonyos alapvető jogok attól őt még megilletik.) A jogok megadása – véleménye szerint – nem függ szorosan össze a kötelességek teljesítésével. Ebből következően a jogok növekedése sem jár szükségszerűen együtt a kötelességek növekedésével.

4. Az alapkötelezettségek néhány jellemzője a rendszerváltást követően az Európai Unió közép-kelet európai államaiban

Az alapkötelezettségek alkotmányi szabályainak elhelyezését illetően öt megoldási móddal találkozhatunk a közép-kelet európai államok alaptörvényeiben. Ezek a lehetőségek a következők:

- a.) a preambulum;
- b.) az alap-, illetve általános rendelkezések;
- c.) az alapjogokról és kötelességekről szóló fejezet utolsó rendelkezései;

¹⁰ TOLDI FERENC 1965, 525. p.

¹¹ SZABÓ IMRE 1980, 369. p.

- d.) az előbbinek némileg módosított precízebb változata az, amikor a jogok katalógusát követően külön fejezetben vagy címben nevesítik a kötelességekről szóló részt;
- e.) és végül a legáltalánosabbnak tekinthető az a megoldás, amikor az alapjogi fejezet egyes rendelkezéseivel összefüggésben szólnak a kötelességekről is.

A vizsgált államok alkotmányai döntő többségükben egy vagy két helyen rögzítik a kötelességekkel kapcsolatos normáikat, de Csehországban például az alkotmány és az Alapvető Jogok és Szabadságok Chartája – együtt – négy különböző részben szól ezekről a kérdésekről.

A ma hatályos közép- és kelet-európai alkotmányok nagy gondot fordítanak arra, hogy precízen határozzák meg az alkotmányos kötelességek alanyait. Világosan elválaszthatók egymástól a „mindenki”, vagy csak az adott állam állampolgárai által teljesítendő kötelességek. Egyedül az 1991-es bolgár alkotmány rendelkezik „csak” állampolgári kötelezettségekről. A szintén korai 1992-es lengyel alkotmány eredetileg ugyanígy csak „állampolgári” kötelességeket nevesített, de az 1997-ben elfogadott új alkotmány már általában csak „kötelezettségekről” szól önálló címben, ahol jól elkülöníthetők az általános, az állampolgárságtól független, és a csak az állampolgárokra háruló kötelességek. Az új magyar Alaptörvényben nevesített igen nagyszámú kötelezettség az előbbiekkal szemben – a haza védelmén kívül – pedig mind általános kötelezettségnek tekinthető.

Az alanyok szempontjából az is jellemző, hogy számos alkotmányban külön nevesítésre kerülnek a szülők és – néhány esetben – a gyermekek tartási stb. kötelességei. Kivételnek számít a vizsgált kérdés szempontjából az 1992-es észt alkotmány, amely 55. cikkében az Észtországban tartózkodó külföldi állampolgárokat és hontalanokat kötelezi a „kormányzás alkotmányos rendjének” tiszteletben tartására. Hasonlóan kurióznak tekinthető ebből a szempontból Románia alkotmánya. Az 54. szakasz kifejezetten a „köztisztségekkel megbízott állampolgárokat” és a katonákat külön is kötelezi az „ország iránti hűségre”.

Külön figyelemre méltó, hogy az érintett régió hat államának alkotmányában az alapkötelezettségek felsorolását megelőzően külön is meghatározásra kerülnek a kötelezettségeket érintő általános szabályok illetve alapelvek. Ezek a rendelkezések rendkívül jelentősek az alaptörvények egész szellemisége, a jogok és kötelességek viszonyára való felfogás alakulása szempontjából. A teljesség igénye nélkül ehelyütt csak néhány szembeötlő megoldásra hívjuk fel a figyelmet.

A Cseh Köztársaság alkotmánya és a jogokról szóló Chartája külön-külön is – lényegében szövetszerűen is egyezően –, rögzíti azt az elvet, miszerint „mindenki megteheti azt, amit törvény nem tilt, és senkit sem lehet olyan cselekedetre kényszeríteni, ami nincs törvényben előírva.” Ez a Nagy Francia Deklará-

ció ötödik cikkéből származó „liberális szabadság klauzula” ebben a formában egyedülálló az alkotmányozásban.

A cseh Charta és a szlovák alkotmány szintén általánosoként rögzíti azt a szabályt, hogy „kötelességeket kizárólag törvény alapján lehet megszabni, és csak az alapvető jogok és szabadságok megtartása mellett.” Az 1997. évi lengyel alkotmány 31. cikkének (2) bekezdése hasonló értelmű alapelvet rögzít. „Mindenki köteles tiszteletben tartani mások szabadságait és jogait. Senki sem kötelezhető arra, hogy olyat tegyen, amit törvény nem ír elő.” A 65. cikk (2) bekezdése külön is rögzíti, hogy „munkakötelezettséget csak törvény állapíthat meg.”

Az individuális szabadság-modell mintegy ellenpontjaként a közösségekkel szembeni kötelezettség és felelősség szintén megjelenik néhány esetben általános norma formájában is. Ilyen utalás található például a cseh és a lengyel alkotmány preambulumban. A leghatározottabban ez a szemlélet a magyar Alaptörvényben nyert megfogalmazást. A Nemzeti Hitvallás értelmében „az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.” Az Alapvetés O) cikke szerint pedig: „Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.”

Ami az alapkötelezettségek alkotmányi katalógusát illeti meglehetősen változatos a kép Közép- és Kelet Európában. A hatályos alaptörvények minimum kettő (lett alkotmány) és maximum hét (horvát alkotmány) kötelezettséget sorolnak fel. A régió 11 államának alaptörvényeiben a „klasszikusnak” tekinthető közjogi kötelezettségek, vagyis az állammal szembeni, jogilag is kikényszeríthető kötelezettségek listája a következőképpen alakul:

- honvédelmi kötelezettség; (8 állam)
- tankötelezettség; (8 állam)
- szülők nevelési illetve taníttatási kötelezettsége; (8 állam)
- az alkotmány és a jogszabályok betartása; (7 állam)
- a természet, környezet és nemzeti örökség védelme; (7 állam)
- a tulajdonnal járó társadalmi felelősség, a „a tulajdon kötelez” formula; (7 állam)
- „közteherviselés”, adó és járulékfizetési kötelezettség. (5 állam)

A „tipikus” alkotmányos kötelezettségek számbavétele után nézzünk néhány példát az egyes alaptörvények egyedinek tekinthető szabályaira, amelyekre döntően az a jellemző, hogy elsődlegesen erkölcsi jellegű tartalommal bírnak, tehát kikényszeríthetőségük ugyancsak kérdéses. Ennél sok esetben már csak az lenne a nagyobb baj, ha az állam illetve a jog kísérletet tenne azok érvényesítésére.

Bulgária alkotmánya állampolgári kötelességgé teszi a bolgár nyelv tanulását és használatát. [36. cikk (1)]. A 61. cikk értelmében pedig az állampolgárok kötelesek segítséget nyújtani az államnak és a társadalomnak elemi és más

csapások esetén. (A lett alkotmány az ilyen esetet kivételnek tekinti a kényszer-munka tilalma alól.)

Az Észt Köztársaság alkotmánya állampolgári köteleességgé nyilvánítja a „kormányzás alkotmányos rendjéhez való hűséget” (54. cikk), a külföldiek és a hontalanok viszont „csak” „tiszteletben tartani” kötelesek azt.

Az 1997-es lengyel alkotmány számos, még az 1952-es szocialista elődjétől a rendszerváltás után is hatályban maradt „sallangtól” megszabadult ugyan (mint pl. „társadalmi tulajdon védelme és megszilárdítása”, a „nemzet ellenségeivel szembeni éberség” stb.), de most sem nélkülöz egyedi elemeket. A Preambulum például nem csak a „másokkal vállalt szolidaritás kötelezettségéről”, hanem „Isten és a saját lelkiismeret előtti felelősségről” is szól. A 82. cikk állampolgári köteleességgé nyilvánítja a „Köztársaság iránti hűséget” és a „közjóval való törődést” is.

Litvánia alkotmánya szülői köteleességnek tekinti, hogy gyermekeiket „becsületes emberekké és jogtisztelő állampolgárokká neveljék.” [38. cikk (6)]. A gyermekek kötelezése nem csak a szülőkről való gondoskodás, hanem az is, hogy „tiszteljék szüleiket”, és „megőrizték örökségüket”. [38. cikk (7)].

Végül, Magyarország Alaptörvénye is visel néhány sajátos nemzeti karakterisztikus jegyet az abban foglalt kötelezettségeket illetően. Elsőként említhető az Alaptörvényt körbelengő „különös munkaethosz”.¹² „Minden ember becsületének alapja a munka”. (Nemzeti Hitvallás) „Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán ... alapszik.” [M] cikk (1)] „Mindenki ... képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.” [O] cikk] „Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.” [XII. cikk (1)] Mindezek mellett a XIX. cikk (3) bekezdése alapján törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a közösség számára hasznos tevékenységtől teheti függővé. Ne lepődjön meg az az idősebb kedves olvasó akinek ismerősnek tűnnek ezek a mondatok. A következő sorok ugyanis a Magyar Népköztársaság Alkotmányából, az 1949. évi XX. törvény 9. §-ból valók: A „társadalmi rend alapja a munka”. „Minden munkaképes polgárnak joga, kötelezése és becsületbeli ügye, hogy képességei szerint dolgozzék.” A szocializmus elve: „Mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint”.

A munkával összefüggő sajátosságok után emeljük ki még néhány olyan kötelezettséget az Alaptörvényből, amelyek legalábbis nem tekinthetők tipikusnak az alkotmányozás során.

A rendszerváltás garanciális szabályaihoz sorolható az a kötelezettség, miszerint mindenki köteles fellépni a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására irányuló törekvésekkel szemben, de természetesen csak törvényes úton. [c] cikk (2)] Hasonló szabállyal egyedül az

¹² HERBERT KÜPPER 2012, 9. p.

észt alkotmányban találkozhatunk azzal a különbséggel, hogy az észt állampolgárok – ha más eszköz nem áll rendelkezésre – spontán cselekvésre is jogosultak az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatásával szemben.

Végezetül említjük a kötelezettségek sorában a szülőkről való gondoskodás kötelezettségét, [XVI. cikk (4)] amely alkotmányos szinten a magyar mellett csak Horvátországban és Litvániában került még szabályozásra.

5. Összegzés: egy lehetséges csoportosítás a kötelezettségek alkotmányi szabályozását illetően

Az eddig felvázolt, és azon túlmutató sajátosságok alapján úgy gondoljuk, hogy a régió alkotmányai között bizonyos tipizálás megengedhető. Vannak olyan elemek, amelyek az államok egy-egy csoportját szorosabban kötik egymáshoz a jogok és kötelezettségek viszonya kérdésében. A közös szocialista múltat követően ezek az országok a rendszerváltás kapcsán részben eltérő felfogás alapján láttak hozzá az alapkötelezettségek alkotmányi szabályozásához.

Az államok egy része a rendszerváltás után igyekezett visszatérni a polgári liberális alkotmányozás hagyományaihoz. Ezt tükrözik néhány esetben a jogokkal és köteleességekkel kapcsolatos általános szabályok, alapelvek, illetve köteleességek katalógusa is. Az alaptörvények a jogokra koncentrálnak, csak szigorúan közjogi kötelezettségeket szabályoznak, és jellemzően minden erkölcsi jellegű elvárás nélkül.

Az államok másik része – részben visszanyúlva a „késői szocializmus” felfogásához – a jogok és kötelezettségek között igyekszik egyfajta egyensúlyt vagy legalábbis harmóniát teremteni. Ezekben az alkotmányokban erősödnek az erkölcsi, sőt nem egy esetben vallás-erkölcsi (l. lengyel alkotmány) jellegű elvárások.

A másodiknak nevezhető úton a legtovább a magyar Alaptörvény ment. Egyet kell érteni azokkal a szerzőkkel, akik szerint az abban rögzített szabályanyag rendkívül vegyes képet mutat.¹³ A szabadelvű szabadságeszmény mellett rendkívül megerősödtek a „paternalista kollektivizmus” megnyilvánulásai, és a keresztény-konzervatív ideológia hatása. Az „erkölcsi megfelelés tana”, a „jogok perfekcionista felfogása” tetten érhető.¹⁴ A forrásanyag tanulmányozása alapján a szerzőnek az a benyomása alakult ki, hogy az Alaptörvény szellemisége nem a leghaladóbb magyar közjogi hagyományokhoz nyúlik vissza. Nyomot hagyott rajta a II. Világháborút megelőző korszak közjogának, de még a szocializmus első szakaszának felfogása is.

¹³ HERBERT KÜPPER 2012, 11. p. és HEGYI SZABOLCS: A jogok és kötelezettségek kapcsolata új szabályozásának elvi kérdései. *Fundamentum*. 2011/2: 62–67. p.

¹⁴ HEGYI SZABOLCS 2011, 66.p.